

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XLIV.
Fasciculus 6.

HORVÁTH RÓBERT

**Megemlékezés Schneller Károly
professzor – az ember és a tudós
születésének 100. évfordulójáról**

Szeged, 1993

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae

JÓZSEF BALÁZS, ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, EMESE ÉGETŐ, JENŐ
KALTENBACH, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, KÁROLY NAGY, PÉTER
PACZOLAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, ISTVÁN SZENTPÉTERI, JÓZSEF
VERES

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALÁZS JÓZSEF, BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, ÉGETŐ EMESE,
KALTENBACH JENŐ, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, NAGY KÁROLY,
PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZENTPÉTERI ISTVÁN,
VERES JÓZSEF

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324-6523

I.

Ez évben van 100 éve annak, hogy *Schneller* Károly, a kiváló tudós és ember meglátta a napvilágot és 40 éve annak, hogy befejezte mozgalmas – nyugodtan mondható, hogy küzdelmes, de munkában oly gazdag életét.¹

E kettős évforduló alkalmat ad arra, hogy felidézzük nemes egyéniségét, gazdag, bár oly fájdalmasan félbemaradt munkásságát és rámutassunk arra, hogy élete és munkássága nem volt hiábavaló: belőle számos tanulság és ösztönzés meríthető napjainkban is.

Nem érdektelen már bevezetesként kiemelni, hogy nemcsak életével, tudományos életművével, de még emlékezetével is mostohán bánt az elmúlt 40 évben a sors. E kettős évfordulót megelőzően két hatalmas történelmi változásnak kellett bekövetkezni ahhoz, hogy tudományos méltatására sor kerülhessen.

Amidőn ugyanis elárvult Statisztikai Tanszékét a Szegedi Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán 1954-ben, mint e kar Közgazdaságtan és Pénzügytan Tanszékéről és az egyetemi életből véglegesnek szántan eltávolított professzor átvettem, – akit *Nagy* Imre első miniszterelnöksége alatt rehabilitációként ide visszahelyeztek – az egyetem akkori pártállami vezetése a róla való megemlékezést, mint "reakciós beállítottságú professzorét" nem engedélyezte. Az 1956-os nemzeti forradalomnak kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy egyik utóhatásaként *Schneller* Károly halálának 10 éves évfordulója alkalmából, ha megkésve is – azaz 1964-ben egy első – ha nem is átfogó – tudományos méltatására sor kerülhessen.²

Ez alkalomból nagy kortársa és barátja, a magyar hivatalos népességi statisztika doyenje, *Thirring* Lajos kérte, hogy méltathassa népességtudományi munkásságát.³ Így nekem a rövid zárszóban lehetett csupán utalnom arra, hogy elméleti közgazdaságtani, s főleg gazdaságpolitikai munkássága is milyen jelentős volt.⁴

Amidőn azonban a kar "Acta"-jában ennek az emlékülésnek az anyagát közzé óhajtottam tenni, annak akkori szerkesztőbizottsága azzal az ürüggyel tagadta meg tőle a publicitást, hogy az ülés előadója nem tagja a karnak. Így egy második, 1989-es világtörténelmi fordulatnak kellett bekövetkezni ahhoz, hogy

¹ Életére vonatkozóan lásd Szegedi Egyetemi Almanach – 1921–1970, "Schneller Károly" címszó, Szeged, 1971., 42. p.

² Erre az emlékülésre – szervezési nehézségek miatt – nem az 1963. december 12-i 10. évfordulón, hanem csupán jó egy évvel később, 1964. szeptember 10-én került sor.

³ Dr. *Thirring* Lajos: *Schneller Károly emlékezete (1893–1953) – születésének 70. és halálának 10. évfordulója alkalmából.* Utólag megjelent az (5) alatt id. műben, 19–25. p.

⁴ Dr. *Horváth* Róbert zárszava – ugyanebből az alkalomból. Utólag megjelent az (5) alatt idézett műben, 27–28. p.

— Károly fiának gyors reagálására — az 1964-es emlékülés anyagát közzétehesük.⁵

Az alkalmat ehhez az szolgálhatta, hogy azidőben én, mint nyugdíjas, a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének tanácsadójaként működtem, melynek akkori vezetője nemcsak a kar anyagának átvételére, de egy szélesebb értelemben vett népeségtudományi életmű közzétételére is vállalkozott. Így került sor 1990-ben a *Schneller* Károly egyik volt tanítványa, a kitűnő statisztikus *Mádai* Lajos tollából a népeségtudományi életmű kiegészítő méltatására,⁶ továbbá az általam *Schneller* Károlyt, mint közgazdász méltató 1947-es előadás közlésére,⁷ valamint a Károly fia által feldolgozott tudományos hagyaték ideiglenes jegyzékének — s közte a *Schneller* Károly által önmaga számára 65 pontban foglalt nagy jelentőségű tudományos programnak, s végül publikált művei bibliográfiájának az említett intézet történeti demográfiai sorozatában való közreadására.⁸

Mindezzel azonban *Schneller* Károly gazdag életműve távolról sincs kimerítve és kellőképpen méltatva. Mielőtt megragadom az alkalmat, hogy néhány új vonással magam is ismételten hozzájáruljak annak elemzéséhez, hadd vázoljam — akármilyen röviden is — a gazdag, de a nemzeti tragédiákból következő sokszori egyéni hányattatását egyéni sorsának, Pozsony, Kolozsvár, Budapest, Miskolc, Szeged, majd újból Kolozsvár és újból Szeged között.

II.

Azzal kezdem, hogy a származás, a nagy múltú nyugat-magyarországi protestáns értelmiségi családi hagyományok messzemenően a tudományos pálya felé irányították *Schneller* Károly életútját, annál is inkább, mert édesatyja is előbb a Pozsonyi Evangélikus Teológia, majd egyetemünk elődje, a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai Tanszékének volt professzora.⁹

Neki, *Schneller* Istvánnak jutott az a szomorú dicsőség osztályrészüel, hogy Magyarország második, de hírnévben az első budapesti tudományegyetemétől semmiben el nem maradó egyetemének utolsó rektora volt, s mint ilyen, a trianoni béke következtében egyetemével és családjával a

⁵ Dr. *Tbirring* Lajos: *Schneller* Károly népeségtudományi életműve, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek, 8. sz., szerk.: dr. *Mádai* Lajos, Budapest, 1990., 7–28. p.

⁶ Dr. *Mádai* Lajos: *Schneller* Károly demográfiai munkásságának súlypontjai, Uo., 29–56. p.

⁷ Dr. *Horváth* Róbert: A teljes foglalkoztatottság kérdése és annak népeségstatisztikai vonatkozása. A Nemzetközi Népeségtudományi Unió Magyarországi Csoportjában 1947 decemberében *Schneller* Károly elnöklete alatt tartott előadás, uo., 57–85 p.

⁸ Ifj. *Schneller* Károly: *Schneller* Károly (1893–1953) Bibliográfia, uo., 109–115. p.

⁹ Lásd az (1) alatt id. mű, "Schneller István" címszó, 99. p.

megcsonkított Magyarországon keressen menedéket, s az Erdély iránti örök nosztalgijával súlyosbítva fia életét.

Így került a fiatal *Schneller* Károly a Székesfővárosi Statisztikai Hivatalba két évre, hogy onnan az ugyancsak Eperjesről Miskolcra menekült Evangélikus Jogakadémia Statisztikai Tanszékének rendkívüli, majd rendes tanáraként működjék 1920-tól kezdve egészen 1939-ig, 1926-tól ugyanakkor tanszékét a közgazdaságtan oktatásával is megbízták. A jogakadémiai rendes tanári minőség az egyetemi magántanári, akkoriban legmagasabb tudományos fokozat megszerzéséhez volt kötve, melyre a Szegedi Tudományegyetem nagynevű statisztikus professzora, *Laky* Dezső jelöltjeként habilitálták a népességi statisztika tárgykörből,¹⁰ hogy azután 1926-ban, *Laky* budapesti műegyetemi tanári kinevezése után *Schneller* Károlynak ajánlják fel ezt a tanszékét, ahogy ezt nekem egy alkalommal *Surányi-Unger* Tivadar professzor felidézte. E közlés szerint *Schneller* Károly nem akarta cserbenhagyni a szívéhez oly közelálló Evangélikus Jogakadémiát, de Egyetemünk és *Surányi-Unger* ígéretét vette, hogy amennyiben az egyetem Kolozsvárra való visszatérése lehetővé válik, igényt tart erre a tanszékre. *Laky* utóda így *Surányi-Unger* lett, aki 1929-től helyettesként a megüresedett Közgazdaságtan és Pénzügytan Tanszékét is átvette és működését inkább arra koncentrált.¹¹ 1939-ben a Statisztikai Tanszékét a legnagyobb kollegialitással engedte át *Schneller* Károlynak, s maga kizárólag közgazdaságtan professzorként működött tovább.¹²

Valószínűleg a Kolozsvárra való visszatérés reménye, s egy ottani egyetemi statisztikai tanszék elnyerésére irányuló erkölcsi igény készthette *Schneller* Károlyt arra, hogy a Budapesti Tudományegyetem Statisztikai Tanszékén *Kenéz* Béla professzor mellett is magántanárrá habilitáltassa magát 1933-ban, előbb a népességstatisztika köréből, majd később ezt még általában az egész statisztikai tudományra is kiterjesztve. Az álom egyévi szegedi rendkívüli tanári működés után valósult meg: 1940 őszén egyetemi nyilvános rendes tanárként vehette át a Kolozsvári Egyetem statisztikai katedráját – melyért nem 7 évet, de majdnem háromszor 7 évet szolgált –, hogy azután megismételve édesapja tragédiáját, 1944 őszén ő is meneküljön Szegedre az oda visszamenekülő Jog- és Államtudományi Kar Statisztikai Tanszékének vezetőjeként és dékánként folytatva professzori működését, hogy azt ott is fejezze be.

A megpróbáltatások azonban ezzel a másodszori meneküléssel sem értek véget. Magyarországnak ismételt trianoni állapotba való visszavetését, mint magyar sorstragédiát egy harmadik, még súlyosabb csapás, a szovjet impériumba

¹⁰ *Horváth* Róbert: *Laky* Dezső – az egyetemi tanár, *Acta Universitatis Szegediensis, Juridica et Politica*, Tomus XLII., Fasciculus 3., Szeged, 1–10. p.

¹¹ Ua.: A Szegedi Tudományegyetem Statisztikai Tanszékének történetéről, uo., T. XLI. F. 15., Szeged, 219–229. p.

¹² *Thirring*: (3) alatt idézett mű, 13. oldali azon megállapítása, hogy "... első szegedi évében (azaz az 1939–1940-es tanévben) pedig a statisztika-közgazdaságtani tanszék élén állott", nem helytálló. A két tanszék különvált és *Schneller* Károly a statisztikát vette csak át, míg *Surányi-Unger* Tivadar mint a közgazdaságtan professzora működött tovább.

való gyarmati bekebelezés követte, melynek legfőbb potenciális gátját joggal látták a morálisan szilárd és hazafias szellemi elitben a csatlós rendszer prokonzuljai. Egy percig nem lehetett kétséges, hogy *Schneller* Károly ezek közé tartozott, s minden "beaugeste" ellenére, melyet családja egzisztenciájának biztosítása érdekében itt-ott megtett, csak korai halála akadályozta meg az egyetemről való eltávolítását. Ahogy egyszer előttem egy magánbeszélgetésben kifejtette, egy társadalmi rendszernek, mely a többszáz generáció által összehordott és fokozatosan továbbépített emberi kultúrát, a "múltat teljesen el kívánja törölni", össze kell omolnia, — de sajnos a profécia beteljesedését már nem érte meg. Egy mélyen vallásos, erkölcsileg és jellemileg sziklaszilárd, egyenes és szókimondó egyéniségnek az ilyen "ancien régime"-ben nem volt jövője, pusztulnia kellett, ma már csak tudományos örökségére támaszkodhatunk, segítőkészségére, baráti támogatására és az ifjúság iránti szeretetére már sajnos nem.

III.

Mint bevezetőben említettem — a tudományos életmű főleg népességstatisztikai és népességtudományi felmérésére már ismételten történt kísérlet —, miután *Schneller* Károly életében, mind pedig halála után, működésének ez a területe látszott a legjelentősebbnek. Publikált munkásságának, fennmaradt egyetemi jegyzeteinek és kéziratos hagyatékának is többsége, valóban erre a tudományterületre esik, így joggal foglalkozott ezzel érdemben, mint legjobb népességstatisztikus kortársa, *Thirring* Lajos és főleg e területen működő legjobb miskolci tanítványa, *Mádai* Lajos.¹³

A népesség problémájára koncentrálnak érdeklődését jelzi a nemzetközi tudományos együttműködésbe való bekapcsolódása a Nemzetközi Népeségtudományi Unió keretében már az 1930-as években, melynek 1935-ös berlini kongresszusán részt is vett, az 1937-es párizsira pedig tanulmányt küldött. Az 1947-es újraalakulás után a magyarországi csoport elnökeként fungált 1948-ig, a nemzetközi együttműködés és egyáltalán a tudományos társasági működés hatalmi szóval történt betiltásáig.

Noha *Schneller* Károly — mint minden hazai statisztika-professzor — szintén a statisztika úgynevezett nem-matematikai irányát művelte a két háború között, mégis a legmesszebb ment el köztük a modern matematikai-statisztikai módszerhez való közeledésben. Mint *Thirring* kiemelte, maga úgy jellemezte idevágó munkásságát, hogy az módszerújítási és eredményanalizáló jellegű,¹⁴ s valóban a *Körösy*-féle halálózási standardizálás módszerének a többi

¹³ A Miskolci Jogakadémiáról történt távozásakor ottani működését — beleértve a tudomány területére esőt is — ezen akadémia örökös dékánja, *Bruckner* Győző méltatta. Lásd: *Thirring*: id. mű 13. p. — Egy további nemcsak emberi, de tudósi rövid méltatása, karunk akkori dékánjának, *Búza* László professzornak temetési gyászbeszéde, sajnos nem áll rendelkezésre.

¹⁴ *Thirring*: id. mű, 15. p.

népmozgalmi jelenségekre, a házasságkötésekre és válásokra való kiterjesztése és területileg nemcsak az országos, de a városi és vidéki népességre és különösen a község-soros adatokra való alkalmazása merész, s gyakran az átszámítások technikai megoldhatatlansága folytán kivihetetlen kísérletekbe bonyolította helyes elgondolásai ellenére.

Vonatkozik ez a gazdag népszámlálási adatokból meríthető új kombinációkra is, melyeket lépten-nyomon megkísérelt, hogy az általa oly lényegesnek tartott osztársadalmi jelenségekre és folyamatokra vonatkozó "oknyomozást", s a belőlük levonható törvényszerűségek, mint eredmények megállapítására módot találjon — ezt *Mádai* joggal húzta alá munkássága méltatása kapcsán.¹⁵

A helyesen felfogott társadalmelemzés természetesen mindig túlmegy a statisztikai tudományon és interdiszciplináris jellegű. Ezt *Schneller* Károly korán felismerte, ahogy *Thirring* is utalt rá, már az 1915-ös bécsi egyetemi évében elősorban a közgazdaságtan és a szociológia tanulmányozásával foglalkozott a statisztika mellett.¹⁶

Ehhez a komplex-látású megközelítéshez egész életében ragaszkodott. Ezzel magyarázható a második szegedi, háború utáni korszakában a többszörös korreláció-számítások segítségével végzett elemzések iránti előszeretete, valamint e számításomódnak az index-számítással való kombinatív alkalmazása is. Különösen a tervgazdasági statisztikában vélte látni ennek egy jövőbeli kiteljesedési lehetőségét, ha már ezt az elgondolását kidolgozni nem is maradt ideje. Az eddigi értékelésekben feltárt e jellegzetességek mellett a magam részéről szükségesnek látnám még arra a korlátlan intellektuális kíváncsiságra és kísérletező kedvre, s az ennek alapját képező öletgazdagságra hangsúlyozottan felhívni a figyelmet, amely szellemi habitusává vált tudományos munkásságában. Az öletgazdagságnak ez a zűrzavara — a francia értelemben vett "embarras de richesse" magyarázhatja részben meg azt — az életmód hányattatásai és többszörös ide-oda költözés mellett —, hogy *Schneller* Károly nem ajándékozott meg bennünket vaskos monográfiákkal, többnyire csak tanulmányíróként jeleskedett, s hogy adós maradt a nagy demográfiai tankönyvvel, továbbá, hogy számos kutatása soha nem fejeződött be, amiben külön hátráltató tényezőnek kell tekinteni a valódi egyetemi tanszékek és tudományos segédszemélyzet, valamint számítástechnikai műhelyek hiányát egészen az 1950-es évek elejéig. Előttem van a magányos tudós ma is, midőn hosszú órákon át rója a számoszlopokat, s időnként egy kézi Brunswiga számológépet pörgetve próbálja rohanó gondolatait értékelhető számításokká rendezni és kétségbeesetten néz fel arra, aki ebben az időrabló és oly gyakran eredménnyel alig járó tevékenységben megzavarja.

Hogy mégis mennyi zseniális gondolat merült fel és ment veszendőbe ezen egyéni és tárgyi adottságok folytán, azt az említett "Program-vázlat" bizonyítja leginkább. Noha ez nincs datálva, nagy valószínűséggel az 1930-as

¹⁵ *Mádai*: id. mű, 31. p.

¹⁶ *Thirring*: id. mű, 11–12. p.

évek második felében keletkezhetett, és a kolozsvári professzori évek alatt, valamint a második szegedi korszakban, a háború után már – úgy tűnik – nem került folytatásra.

A program – mint legfőbb követelménnyel – azzal kezdődik, hogy "mindenek felett a nagy demográfiát (kell) megírni." Példaként bécsi professzora *Ungern-Sternberg* régebbi és *Schubnell* számos, újabb idevágó szintéziseire hivatkozik, mint előzményekre és *Thirring* Lajos társszerzői bevonását is felveti, aki azonban ezt elhárította, feltehetőleg a tervezett munkamegosztás *Schneller*-féle koncepciója miatt. A társszerzőnek inkább a leíró jellegű megalapozás, míg a professzornak főleg "az oknyomozó és gondolatindító" részek jutottak volna – a *Kőrösy* által propagált és *Schneller* Károly által is használt "demológia" értelmében a "demográfia" koncepcióval szemben.¹⁷ Egy ilyen hézagpótló hazai kézikönyv megírására végül csak a következő generáció munkájaként az 1960-as évek elején került sor.¹⁸

A programtervezet számos olyan finomítási lehetőséget vet fel a népszámlálási és a népmozgalmi statisztikai adatfelvételek és feldolgozások módszertanának terén, melyek egy része a következő évtizedekben megvalósult, de jó részük olyan követelményeket támaszt az erre a célra létrehozott statisztikai technikával és apparátussal szemben, hogy a komputerezáció és a hivatalos statisztikusok egyre növekvő tudományos felkészültsége mellett sem lehet még napjainkban sem a felvetett mélységű elemzést és oknyomozást statisztikailag megvalósítani – sokszor még a sokkal nagyobb lehetőségeket biztosító reprezentatív módszer segítségével sem. Egy kiragadott példaként a válások és az újránházasodások, mint egyre gyakoribbá váló népmozgalmi és társadalmi jelenségre hivatkoznék, mellyel kapcsolatban a házasságkötési esélyek – magától értetődően ismételt és többszöri esélyek – vizsgálatát tartotta szükségesnek, méghozzá foglalkozás, kor, havi ingadozások és az első házasságban felmerülő születések, azaz gyermekszám szerint.¹⁹

Midőn az 1970-es évek végén a Nemzetközi Népeségtudományi Unió ezt a problémát egy külön nemzetközi konferencia tárgyaként kitűzte, a Magyar Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálási Főosztályának vezetője, *Klinger* András kérésre hosszadalmas és fáradságos külön munkálattal nagyjából a jelen századra vonatkozó válási és első, azaz egyszeri újránházasodási statisztikát tudta csak a népszámlálások anyagából összeállítani elemzési célokra. Amidőn ezt az anyagot az 1979-es oslói konferencián bemutattam, kiderült, hogy hasonló anyagot egyedül az olasz népszámlálások anyagából volt lehetséges világszinten prezentálni, más országokból nem,²⁰ élénk bizonyságaként az

¹⁷ *Schneller*: (8) alatt idézett Program, 1. pont, 87. p.

¹⁸ Demográfia, szerk.: *Szabady* Egon, Budapest, 1962.

¹⁹ *Schneller*: (8) alatt idézett Program, 1. pont, 87. p.

²⁰ *Horváth* Róbert: Le développement des remariages en Hongrie de 1890 à 1977, Marriage and Remarriage in Populations in the Past, ed. by J. Dupâquier, E. Hélin, P. Laslett, M. Livi-Bacci and S. Sogner, London–New York–Toronto–San Francisco, 1981., 325–334. p., és Livi-

új kanti bölcselet által megfogalmazott "sein" és "sollen" – a "létező" és a "kívánatos" – ellentétének.

E téren *Schneller* Károly messze meghaladta saját kora tudományos kutatási koncepcióit, amit jól mutat az azóta megvalósult számos felvetése, melyek közül e szűkreszabott keretben már csak a kereső nők, a városi lakósűrűség, a katonakötelesek statisztikai feldolgozásának kiteljesedésére, vagy a nagyvárosi agglomerációk és a községek külön vizsgálatára és a népességi nyilvántartás rendszerének bevezetésére hivatkozom. Egyébként a programtervezet részletesebb elemzésére – véleményem szerint – a jövőben érdemes mind demográfiai, mind tudományelméleti szempontból további figyelmet fordítani.

IV.

Nem szóltam még az eddigiekben *Schneller* Károly közgazdaságtudományi és gazdaságpolitikai munkásságáról, noha demográfiai és demológiai komplex-elemzési módszere kapcsán ez a probléma már érintőlegesen felmerült. E területen kifejtett munkássága felvázolása nélkül azonban nyilvánvalóan csak felemás képet kaphatnánk egy sokoldalú és színes kutatói profilú egyéniségről. Szükséges tehát erről is néhány szót ejtenünk.

Életrajzából ismert, hogy a Miskolci Jogakadémián az eredetileg Statisztikai és Közigazgatási Jogi Tanszékét kérésére "Statisztikai és Közgazdaságtani Katedrává" szervezték át, hogy ez utóbbi tudománnyal is megfelelő keretben és szinten legyen lehetősége foglalkozni, kollegája, *Surányi-Unger* Tivadar professzor 1926-os Szegedre távozása után. Talán ez a kettős profil is motiválta ragaszkodását a miskolci felsőoktatási intézményhez. E tárgykörben tartott előadásairól azonban nem áll jegyzet rendelkezésünkre, de – feltehetőleg bécsi tanulmányai és fejlett szociális érzékenysége hatására – a "Verein für Sozialpolitik" gondolatvilágával és a fejlett közép-európai agrárszocializmus eszméivel itt kerülhetett először közelebbi érintkezésbe, melyek indíttatása is kifejezetten agrárstatisztikai kutatásokból táplálkozott.

Csak érintőleg hivatkozom a porosz nagybirtoknak paraszti népességellenes hatását kimutató statisztikai vizsgálatokra a múlt század utolsó évtizedében Theo v.d. *Goltz* tollából és Franz v. *Oppenheimer* ezt kiegészítő elemzéseire, melyekkel az I. világháború előtti időben nemcsak az agrárszocializmus, de egy, a kapitalizmust és a marxizmust egyaránt elvető harmadikutas és az agrárviszonyok megoldására felépülő polgári szociáldemokrácia szószólójaként vált híressé.²¹

Bacci, Massimo: On the Frequency of remarriage in nineteenth century Italy – Methods and results uo., 347–361. p.

²¹ *Horváth* Róbert: Socialistes et libertaires face au néo-malthusianisme en Europe Centrale – 1850–1914, Révolution et Population, Université Catholique de Louvain, sous la direction de E. *Vilquin*, Louvain-la-Neuve, 1990., 285–293. p.

Tanaiban messzemenően hasznosította a német közgazdaságtan történeti iskolájának az agrárnépességre alapozott reformgondolatait is, amelyeknek fő protagonistái *Schmoller* és *Séring* voltak, s tulajdonképpen mindezeknek a tanoknak egy még kerekébb és még inkább közgazdaságtani elméleti keretbe foglalását adta az amerikai *Henry George*,²² akinek tanaira *Schneller* Károly szívesebben épített, mint a politikailag erősen elkötelezett *Oppenheimer*re.

A georgizmus nem szorgalmazta a társadalom politikai átformálását, hanem a kapitalista termelést a mezőgazdasági földtulajdon feloldásával kívánta egy erős kisparaszti rétegre alapozni, s ezzel egyben az egész népesség születési rátáját is megemelni, és szociálisan elsősorban az agrárnépesség életszínvonalát javítani. Így tökéletesen igazat kell adni *Thirring* Lajos azon értékelésének, hogy noha *Schneller* Károly nem tetszelgett sohasem a "forradalmár", sem a "vatesz" szerepében, de kétségkívül a társadalmi haladás szempontjából meghaladta korát, s nem követte el az "írastudók árulását" és nem maradt "néma".²³

Az agrárnépsűrűség hihetetlenül differenciált, *Schneller* Károly által kidolgozott számításmódja a termőtalaj aranykoronában kifejezett termelésre alkalmas mértékét, valamint a tényleges művelési ágak termelésben elfoglalt arányát kombinatív módon vette figyelembe és így az nemcsak a mezőgazdaságilag művelt terület népességeltartó kapacitásának a mérésére és összehasonlítására volt alkalmas, de az adózás és a földhitelrendszer visszásságaira is rá tudott mutatni; azaz divatos korabeli kifejezéssel a paraszti "élettér" nem kielégítő voltára és az ennek megjavításához szükséges reformok irányára is.

Az ezen keresztül elérhető "többtermelés" egy másik, a két háború közötti megfogalmazása korkövetelmény volt, mely így felszabadította volna az agrárnépesség egy jelentős részét a mezőgazdasági munka alól, s lelassuló városiasodásunk újból erőre kaphatott volna általa és a teljes magyar népességnek főleg az iparosodáshoz szükséges munkaerejét is biztosíthatta volna. Ez a probléma a gazdaságpolitikai téren *Schneller* Károlynak így nem ok nélkül volt a második fő preokkupációja, s idevágó statisztikai vizsgálódásai legalább annyira jelentős eredményeket hoztak, mint az agrárprobléma vizsgálata — bár módszerükben itt nem az eredetiség volt a döntő a szociológiával már erősen érintkező vizsgálódási kör folytán. Mint már hivatkoztam 1947-es tanulmányomban rámutattam, *Schneller* Károly itt statisztikai megközelítésből jutott el a teljes foglalkoztatottság elméletének és a vele kapcsolatos jóléti gazdaságtani, a közgazdaságtani követelményeknek a felvetéséhez már a II. világháborút megelőzően, melynek művelését e háború alatt és után erről az oldalról *Alfred Sauvy* és *Jean Fourastié*

²² *George*, Henry: *Progress and Poverty*, 1879., Ua.: *Science of Political Economy*, 1897., és ua.: *Complete Works*, 1906–11.

²³ *Thirring*: id. mű. 91. p.

"gazdaságdemográfia" címszó alatt kezdték szorgalmazni, először hozva létre szintézist a modern közgazdasági és a népeségi kutatások között.²⁴

Az 1964-es megemlékezés során elhangzott zárszavamban pedig nem ok nélkül emeltem ki e kérdés közgazdaságtudomány oldaláról kiinduló szintézisének a jelentőségét,²⁵ miután ennek *Surányi-Unger* személyében ugyancsak egy magyar úttörője akadt egyetemünkön,²⁶ s e két úttörő megközelítést magam is megpróbáltam továbbvinni tudományos munkásságomban s az Európai Népeségi Gazdaságtani Társaság létrehozásában is mint alapító tag vettem részt az 1980-as évek végén.²⁷

Hogy egy ilyen interdiszciplináris szintézis kimunkálása messze túlmutat még a szociológia tudományán is és tulajdonképpen az össztársadalomtudományt, s annak minden területét érinti, azt *Schneller* Károly nemcsak világosan látta, de meg is fogalmazta a statisztika felől kiindulva a tudomány mai szerepét taglalva a "kollektív lelkiismeret" szolgálatában.

V.

Schneller Károly statisztikai és népeségtudományi, illetve közgazdaságtudományi életművének ez a vázlatos, átfogó értékelése is kénytelen utalni arra, amelyet már az elődök is kiemeltek, hogy ez az életmű nem befejezett a mostoha körülmények és az életkor tragikus rövidsége folytán. A magam részéről azonban határozottan elutasítom azt a felfogást, mintha ezáltal ezt a tudományos életművet teljesen "szétforgácsoltak", érdemeit pedig csupán az oktatásra korlátozottan kellene tekinteni.²⁸

Ami az életműből megvalósult, az nem csekély és arra joggal lehet büszke a magyar tudomány, a család és az utókor, közte egyetemünk is. Több és előremutatóbb ez annál, mint amit sok szerencsésebb kortárs, egy hosszabb élet során alkotott, ahogy *Thirring* helyesen szögezte le.²⁹ És ugyanígy az egyetemi tudományos élet teljes félreismerésének kell minősítenem azt az értékelést is, hogy *Schneller* Károly iskolát sem alkothatott.³⁰

Ennek élesen ellene mond már élete miskolci korszaka, ahonnan olyan tanítványok kerültek ki, mint a már említett *Mádai* Lajos, de a Jogakadémia és később karunk professzora, *Pólay* Elemér, aki ugyan végül is a statisztikai tudomány helyett hivatásként a jogtudomány művelését választotta, de

²⁴ *Horváth*: (7) alatt id. mű, 81–84. p.

²⁵ Ua.: (4) alatt idézett mű, idézett helyen.

²⁶ Ua.: Theoretical efforts toward the foundation of Population Economics in Hungary between the two World Wars, VIth Annual Meeting of the European Society for Population Economics, Opening Lecture, Budapest, 3–5 June, 1993, 1–6. p. (kézirat).

²⁷ A (26) alatti társaság 1988-ban Hagenben (NSZK) alakult.

²⁸ Az (5) alatt id. mű Előszava, 6. p. "A sorozat szerkesztője" (*Dányi Dezső*) aláírással.

²⁹ *Thirring*: id. mű 22. p.

³⁰ Lásd (28) alatt idézett mű, idézett helyen.

indulásként figyelemre méltó tanulmánnyal járult hozzá a magyar statisztikai szakirodalom műveléséhez is, majd római jogi tudományos munkásságában nemcsak annak gazdaságtörténeti, de népeességtörténeti vonatkozásaira is nagy figyelmet fordított. Még fokozottabban áll ez *Schneller* Károly professzori működésének szegedi egyetemi szakaszára. Adjunktusa, majd docense, *Csikós* Mihály ugyancsak gazdagította a szakirodalmat és az egyik felsőfokú MÁV tanintézetben statisztikai professzorként is működött. De ami talán a legfontosabb, *Aldobolyi Nagy* Miklós szegedi pedagógiai főiskolai professzor személyében és e tanulmány írójában két statisztikus egyetemi magántanárt habilitált, s ez olyan eredmény az egyetemi utánpótlás szempontjából, amit még a legsikeresebb és legnagyobb hatású professzor egyéniségek közül is kevesen tudnak felmutatni.³¹

Azt követően, hogy magántanári próba-előadásomban a statisztika és a közgazdaságtan újszerű tudományos szintézisének útját jelöltem meg a jövő tudományos fejlődés legfontosabb és legfőbb eredményt ígérő területének, *Schneller* Károly meghívott egy gazdaságstatisztikai főkéllégium előadására a szokásos magántanári speciálkéllégium helyett s ez az előzmény is pozitívan esett latba ahhoz, hogy nemcsak a Miskolci Jogakadémián, de a Szegedi Egyetemen is tanszéki utóda lehettem.

Ez alkalommal is mély hálával és meghatottsággal, tanítványi és kollegális tisztelettel próbáltam meg felidézni nemes egyéniségét és elmélyedő tudósi profilját, melynek szubjektívását talán lehet néhol vitatni, de őszinteségét aligha.

Szolgáljon hát példaképül továbbra is mind volt pályatársai és tanítványai, mind egyetemünk jövő generációi számára az a nagy professzor egyéniség, akire *Schneller* Károlyban felnézhetünk.

³¹ Lásd a (8) alatt idézett bibliográfiában a két magántanári képzés tárgyában adott véleményes jelentést, 112. p.

ROBERT HORVÁTH

COMMÉMORATION DU CENTENAIRE DE LA NAISSANCE DU PROFESSEUR KÁROLY SCHNELLER 1893—1953

(Résumé)

Au nom de la Faculté des sciences Politiques et de Droit de l'Université de Szeged le Prof. émérité Robert. A. Horváth a ravivé le mémoire du Professeur Charles Schneller, son prédécesseur à la Chaire de Statistique, à l'occasion du centenaire de sa naissance. La vie de ce grand savant fut plutôt tragique, comme il devait partir de sa patrie profonde, de la Transylvanie, une fois à la fin de ses études à l'Université de Kolozsvár (actuellement Cluj en Roumanie) et une deuxième fois comme professeur après la période hongroise (1940—1944). Sa carrière académique fut ainsi partagée parmi l'Académie de Droit de Miskolc (1920—1939), l'Université de Kolozsvár et de Szeged (1939—1940, 1945—1953).

Malgré cette vie tourmentée il a eu une production scientifique considérable sur les domaines de la démographie, la statistique et l'économie de la population, quoique sa grande synthèse de mégographie ne fut jamais achevée. Cette dernière reste parsemée en fragments et dans un projet de travail posthume, de quoi beaucoup d'idées furent entretemps réalisées par la science de nos jours. Dans son oeuvre il montrait une préférence pour la standardisation et des corrélations multiples et leur application dans la politique agraire dans le sens de Henri George, ou dans les problèmes de l'urbanisation. Sur le domaine international il était actif dans l'Union Internationale pour l'Étude Scientifique de la Population et il fut le dernier président du Comité National Hongrois.

L'enseignant brillant, que fut le Professeur Schneller, il a formé beaucoup de jeunes pour la carrière scientifique, malgré le fait qu'à la fin de sa vie il fut mal vu par un régime hostile à cause de sa fermeté de caractère et de sa foi protestante profonde.